

definitie achterwege blijft — het gaat Boex immers om de inhoud van het tijdschrift zelf — is een inzicht in de bredere ideeënhistorische context waarin het functioneerde. We weten welke boeken gerecenseerd werden, maar niet welke boeken buiten de selectie bleven. Een vergelijking met de selecties van andere tijdschriften of nadere informatie over de gerecenseerde boeken en hun auteurs had in dit opzicht meer reliëf aan deze studie kunnen geven. Hoe we de betekenis van de meeste in de bijlagen opgenomen titels moeten inschatten, blijft onduidelijk.

Overigens bevatte de *Bibliothèque Française* niet alleen recensies. Het tijdschrift telde een relatief groot aantal oorspronkelijke bijdragen: van de in totaal 882 artikelen die tussen 1723 en 1746 verschenen, waren niet minder dan 396 originele artikelen. Voortbordurend op eerder tijdschriftonderzoek, trekt Boex hieruit de conclusie dat de *Bibliothèque Française* een debatfunctie vervulde. Inderdaad leverden figuren als de bijbelgeleerde Hardouin, de encyclopedist Moréri en de natuurwetenschapper Newton interessante stof ter discussie op. Maar ook hier blijft het vertrekpunt van Boex het tijdschrift zelf. Op de vraag waarom juist deze discussies in de *Bibliothèque Française* terecht kwamen en andere weer niet, biedt het boek geen antwoord.

Naast aandacht voor (met name) de formele kant van het tijdschrift, gaat Boex aan de hand van briefwisselingen uitvoerig in op het productieproces van de *Bibliothèque Française*. Analyse van de brieven levert vooral veel informatie op over de verhouding van Du Sauzet met twee medewerkers van het tijdschrift, namelijk de Nijmeegse regent Justinus de Beyer (1705-1772) en de Franse historicus Louis-George-Oudart Feudrix de Bréquigny (1715-1795). Waar de eerste als vraagbaak en mederedacteur fungeerde, verschaftte de tweede vanuit Rouen en Parijs veel informatie over Frankrijk. De brieven over en weer bieden een interessante blik op het dagelijks reilen en zeilen van de uitgever van een vroeg achttiende-eeuws tijdschrift.

Ook in zijn brievenanalyse gaat de auteur de kaders van het tijdschrift en zijn onmiddellijke omgeving niet te buiten — ook niet in conceptuele zin. Theoretische speculaties over netwerkvorming of de cultuurhistorische betekenis van het periodiek bevat dit boek niet. Dat was ook niet de opzet van de auteur. Zijn vrij ongecompliceerde methodologie belet hem evenwel af en toe tussen de regels door te lezen. Op de pagina's 95-96 constateert Boex bijvoorbeeld dat het tolerantievraagstuk als thema nagenoeg geheel in de *Bibliothèque Française* ontbreekt. De lezer vraagt zich onwillekeurig af hoe het dan bijvoorbeeld zit met de acht bijdragen over Paul Maty, wiens afwijkende ideeën over de drie-eenheid in de vroege achttiende eeuw aanleiding gaven tot fikse discussies over de grenzen van de religieuze verdraagzaamheid.

De '*Bibliothèque Française*' van *Henri du Sauzet* is een informatieve bijdrage tot onze kennis van het achttiende-eeuwse geleerdenperiodiek. Boex' nauwgezette ontrafeling van tijdschrift en briefwisseling zal echter pas bij vergelijking met een breder corpus van periodieken en lectuur tot haar recht komen. Het boek oogt wat slordig, mede door de vele typografische foutjes. De bijlagen à raison van 150 bladzijden hadden beter ontsloten kunnen worden door toevoeging van een inhoudsopgave met paginanummering.

Joris van Eijnatten

E. J. Vles, *Pieter Paulus (1753-1796). Patriot en staatsman* (Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 2004, 158 blz., €19,50, ISBN 90 6707 574 4).

Dit handzame, fraai uitgevoerde boekje is gewijd aan een man die in zijn tijd een groot prestige had als de knapste kop van de patriottenbeweging. Enkele weken nadat hij de eerste Nationale Vergadering van de Bataafse Republiek plechtig had geopend, stierf Pieter Paulus in maart

1796, nog geen drieënveertig jaar oud. Zijn dood schokte de tijdgenoten. Hoewel zelfs Colenbrander, ondanks zijn bekende reserve tegenover patriotten en Bataven, zijn vroege dood een verlies heeft genoemd (*De Bataafsche Republiek* (Amsterdam, 1908) 83-84), is er niet eerder een complete levensbeschrijving van Paulus verschenen.

Afkomstig uit een notabele familie in het kleine stadje Axel, maakte Pieter Paulus al jong naam met *Het nut der stadhouderlijke regering* (1772-1773) en *Verklaring der Unie van Utrecht* (1775-1777). Hij toonde zich hierin weliswaar niet onkritisch jegens het staatsbestel van de oude Republiek, maar die kritiek was nog zeer mild. In de politieke tegenstellingen van de jaren tachtig werd hij echter een pleitbezorger van de patriotten en zelfs sympathisant van de democraten. Als tussenpersoon tussen het patriots driemanschap dat in Holland de touwtjes in handen had en het Franse ministerie van buitenlandse zaken speelde Paulus ook een actieve politieke rol. Na het herstel van het stadhouderlijk bewind bleek hij dan ook te zeer gecompromitteerd om zijn functie van advocaat-fiscaal van de admiraliteit van de Maas te kunnen behouden. Hij sloot zich echter niet aan bij de stroom patriotten die in 1787 in zuidelijke richting het land verlieten.

Tussen 1791 en 1793 schreef hij, onder indruk van de gebeurtenissen in Frankrijk, *In welken zin kunnen de menschen geacht worden gelijk te zijn ...*, door Teylers Genootschap bekroond. Vles laat in zijn analyse van dit geschrift duidelijk zien hoe de gedachten van Paulus waren geëvolueerd sinds zijn vroegere geschriften en de politieke programma's van de patriotten. Deze verhandeling verwijst naar een toekomstige democratische eenheidsstaat met een sterk centraal bestuur. Hoewel verder weinig origineel, betekende ze daarmee in het Nederlandse politieke denken iets nieuws.

Na de val van de oude Republiek in januari 1795 werd Paulus een centrale figuur in de 'fluwelen revolutie': voorzitter van de Hollandse interim-regering, de 'provisionele representanten', en voorzitter van het 'comité tot de zaken van de marine.' Met de Fransen had hij altijd al goede contacten gehad en zeker toen de moeizame onderhandelingen met Frankrijk van Parijs naar Den Haag waren verplaatst, speelde Paulus daarin aan Nederlandse kant de hoofdrol. Uitvoerig gaat de schrijver in op de gang van zaken rond de mislukte expeditie naar de Kaap, waarvoor Paulus als minister van marine verantwoordelijk was.

Paulus hoorde tot degenen die streefden naar een eenheidsstaat. Hij was daarbij van mening dat de vorming van centrale regeringsorganen aan het opstellen van een grondwet vooraf diende te gaan. In elk geval zou de te verkiezen Nationale Vergadering niet alleen constituante moeten zijn, maar diende ze tegelijkertijd de functies van de federale Staten-Generaal over te nemen. Het duurde lang voor de verkiezingen konden worden gehouden, maar toen dan op 1 maart 1796 het eerste Nederlandse parlement bijeenkwam, was het grote ogenblik voor Pieter Paulus gekomen.

Voor deze studie heeft de schrijver ruim onderzoek verricht in geschreven en gedrukte bronnen. De literatuurlijst is *up-to-date* en uitgebreid, zij het dat zij ontsierd wordt door drukfouten en slordigheden. Dat laatste geldt jammer genoeg ook voor de tekst. Die lijkt niet met vaste en ervaren hand geschreven en daaraan zullen de diverse kleine eigenaardigheden en onvolkomenheden ook wel te wijten zijn. De enigszins gedragen stijl en de spelling zijn soms kennelijk geïnfecteerd door de bronnen, zoals 'immer' (19), 'onpasselijkheid' (26), 'reden' in plaats van 'rede' (33) en zelfs 'troupes'. (72) De schrijfrant is niet altijd even helder, zodat de lezer zich bijvoorbeeld afvraagt hoe het nu precies zat met de benoeming van hoogleraren vóór en na 1795. (111) Dit alles doet niet af aan de verdienste van Vles, die hier in kort bestek een overzicht presenteert van leven en werk van deze enigszins vergeten 'patriot en staatsman.'

J. Rosendaal, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk 1787-1795* (Nijmegen: Vantilt, 2003, 735 blz. + cd-rom, €39,90, ISBN 90 77503 06 4).

Het revolutietijdvak blijft Nederlandse historici hoofdbreken bezorgen. Na de omvangrijke dissertaties van Pfeil (1998, 591 blz.) over de openbare financiën, Joor (2000, 864 blz.) over oproeren en Kuiper (2002, 652 blz.) over de Friese omwenteling, is ook Joost Rosendaal er niet in geslaagd zijn onderwerp binnen 500 bladzijden af te handelen. Detaillering lijkt bij al deze boeken een gebrek aan analytisch houvast te moeten compenseren. Want iedereen is het er over eens dat de door C. H. E. de Wit gepostuleerde tegenstelling van aristocraten versus democraten niet werkt. Alleen, hoe het dan wel moet blijft tot op heden onduidelijk. 'Politieke cultuur' is de meest aangeprezen remedie, maar de precieze resultaten van die benaderingswijze zijn nog steeds te weinig duidelijk om als interpretatiekader te kunnen dienen. In afwachting daarvan bieden die omvangrijke dissertaties echter wel een schat aan nieuwe kennis over een roerige en, zoals gezegd, gecompliceerde periode uit de Nederlandse geschiedenis.

Joost Rosendaal was reeds als student gegrepen door het onderwerp, getuige zijn betrokkenheid als organisator bij het meest aansprekende congres in 1987 over tweehonderd jaar patriotse revolutie. Sindsdien heeft hij al heel wat gepubliceerd over deze periode. Aan de dissertatie is vele jaren gewerkt en het resultaat is een indrukwekkend monument voor de patriotten die na de Pruisische inval in ballingschap wilden of moesten. Alhoewel sommigen van hen de Verenigde Staten en Duitsland als nieuw vaderland kozen, ging het overgrote deel naar de Oostenrijkse Nederlanden en vervolgens naar Frankrijk. Hoeveel dat er precies waren is overigens niet duidelijk. Contemporaine schattingen van 20.000 of zelfs 40.000 worden door Rosendaal als overdreven bestempeld. Op een bijgeleverde cd-rom met biografische gegevens over de ballingen komen ruim 4.000 namen voor, maar daarbij zijn de gezinsleden niet inbegrepen.

Van die vluchtelingen, en vooral van degenen wier namen figureerden op Franse pensioen- en onderstandlijsten, heeft Rosendaal door nauwkeurig prosopografisch onderzoek een sociaal profiel kunnen opstellen. Veruit de meeste vluchtelingen waren van het mannelijk geslacht, betrekkelijk jong en afkomstig uit de steden van de Republiek. Qua beroep kwamen ze opvallend vaak uit het milieu van ambacht en middenstand. Meestal waren ze actief geweest in een exercitiegenootschap of vergelijkbare organisatie. Onderscheid is er wel tussen degenen die in de Oostenrijkse Nederlanden bleven hangen: doorgaans behorend tot de gezeten burgerij of zelfs adelstand en min of meer per definitie welgesteld, en degenen die naar Frankrijk trokken. Politiek waren de naar Frankrijk uitgeweken patriotten doorgaans radicaler dan hun geestverwanten in de Oostenrijkse Nederlanden. Een interessante vraag, die Rosendaal helaas niet aan de orde stelt, is in hoeverre deze vluchtelingenpopulatie nu representatief was voor de patriottenbeweging van de voorgaande jaren. Het heeft er enigszins de schijn van, dat de sympathisanten in het regentenmilieu zich na de Pruisische inval voor het merendeel voldoende konden distantiëren om zich in de Republiek veilig te wanen, ook al verloren ze niet zelden hun functies tijdens de Restauratie. Maar als dit inderdaad het geval was, is natuurlijk weer de vraag hoe belangrijk precies de politieke zuiveringen waren voor het besluit om al dan niet te vluchten. In de conclusie wijst Rosendaal die zuiveringen aan als de belangrijkste oorzaak, maar zijn materiaal lijkt dat niet helemaal te ondersteunen. Overigens kan de lezer op een apart bijgeleverde cd-rom de biografische gegevens van de vluchtelingen nog eens rustig doornemen.

Na dit sociale luik biedt *Bataven!* twee uitvoerige hoofdstukken over de politieke aspecten. Deze hoofdstukken behandelen de verwickelingen binnen de vluchtelingengemeenschap en de verhouding tussen de Nederlandse patriotten en de Franse overheden. Die laatste werden aanvankelijk bepaald door een sterk schuldgevoel aan Franse zijde over het achterwege blijven